

Altynjan hatyn / 2-nji kitap -4

Category: Kitapcy, Oýlanmalar, Sözler, Taryhy proza

написано kitapcy | 24 января, 2025

Altynjan hatyn / 2-nji kitap -4 Dördünji hekaýat

УМЫТ БАҢ ҮҮЕРИНДЕ – БАҢТ БАҢ

1.

Togrul beg Ýazyr galasynda¹ emirlik edýän Hasanyň myhmany boldy.

Hasan seljuk begleriniň hiç haýsyna meňzemeýän dünýewi bir ýigitdi, söweşmegi, teshyr etmegi halamaýardy. Ol ylym adamydy, okumyşdy. Ýedi dil bilýärdi. Ýatkeşdi. Köp-köp akyldarlaryň hadyslaryny, pähim-parasatlaryny, köp-köp şahyrlaryň goşgy-gazallaryny ýatdan bilýärdi.

Haýsy ýerde meýlis-oturylyşlyk bolsa, oňa hökman Hasan çagyrylýardy. Ol baran ýerini alayaz etmegi başarýardy. Joşup-joşup şygyr okaýardy. Eline haýsy saz guralyny alsa, oňa dil bitirýärdi. Ol asyl şadyýanlyk, aýdym-saz, suhangöýlük üçin dörän ýalydy. Eline ýatagan alyp söweşmegi welin, asla halamazdy.

Hasan Ýazyrda häkim-de bolsa, garyp ýaşaýan eken. Ol Togrul beg gelende zyýapaty uludan ýapyp bilmedi. Nädip zyýapaty uludan ýapsyn! Ol el serip gelen her gedaýa saçagyndaky iň soňky kesemen töteğini berip goýberýär. Ýüreginiň ýukadygyny eşiden mähelle bolsa, çar ýandan Hasanyň dergähine gelýärdi. Ol bolsa, her gün ençe gazan ataryp, sadaka berýärdi.

Togrul beg bu ýere Musa ýabgunyň towakgasy bilen gelipdi. Ol Hasana töwella-tagsyr etmekçidi, Ýazyry hem Dehistany dolandyrmak işine ýardam bermekçidi. Elbetde, Hasan ýeke däl, onuň ýanynda inisi Ýakut-da bardy.

Ýakut ot ýalydy, hajyrawdy, işine çulumdy. Ýaňy on bir ýaşynda bolsa-da, islendik ölkä häkimlik etmegi başarjakdy. Özem ol

Anadoly sebitlerine gitmek, ol ýerlerini teshyr etmek isleýärdi. Onda gorky-ürki diýen zat ýokdy. Paýhaslydy. Hakyky serkerdedi, Ýakut Hasanyň tarhandökerliginden juda nägiledi. Togrul beg iki dogany bir ýerde saklamagyň biri-biri üçin zulumdygyna düşündi. Şonuň üçinem Ýakuty öz ýanyna aldy.

2.

Beg hareme girende aňynda müň bir pikiri bolýardy. Onuň şol pikirleri aňyndan belli bir derejede aýyrmagy, rahatlanmagy üçin biraz wagt gerekdi. Hut şonuň üçin Altynjan bege aýtmak isleýän sözlerini aýtmaga hiç mahal howlukmaýardy, adamsynyň rahatlanaryna – henek ataryna garaşardy. Çünki Togrul begiň henek atmagy rahatlanandygyny aňladýardy. Şondan soň ol Altynjanyň her bir sözünü ýürekden diňleýärdi, ýürekden jogap berýärdi.

Togrul beg ýatmazyndan öňürti günüň dowamynda bolup geçen wakalary aňynda pikir eleginden geçirýärdi, bu onuň ýaşlyk endigidi, bu endigi ömrüniň ahyryna çenli dowam edipdi. Özüniň oýlanmalarına Altynjanyň goşulmagyny isleýän hem islemeýän pursatlary bol-ýardy. Bu gün Altynjanyň adamsyna ýetirmeli, aýtmaly örän möhüm habary bardy. Başga bir ýagdaý bolanda ol birki gün garaşsa-da garaşardy, ýöne bu habary welin, tizden tiz bege ýetirmek isleýärdi.

Altynjan Paraw şäherindäki Parawbibi atly tebip gyz bilen tanyşdy, onuň tebipligine biçak syny oturdy, göwni ýetdi. Ikisiniň jyny-da alyşdy. Birki günüň içinde hakyt köne razdana öwrüldi, olar. Altynjan tebipten adamsynyň saglygyny – näme keseliniň barlygyny anyklap bermegini sorady. Tebip ylalaşdy. Indiki wezipe tebip bilen begi duşurmakdy, ýöne Togrul beg ertirden agşama çenli işlidi, boş wagty ýokdy onuň.

Altynjan bege agşam saglygyny barlatmak hakda aýtmak-çydy, haýp, bolmady, şol gije Hasan uly meýlis gurady, gijäniň ýaryna çenli aýdym aýdyp, saz çaldylar, soňam her kim otu-ran-oturan ýerinde uklady.

Togrul beg geçen gije haremine gelmekçidi, geljekdigini Altynjana ýañzydypdy hem. Ýöne namazşam galaga Musa ýabgu

geldi.

Ýene daňdana çenli oturdylar, ýene her kim oturan-oturan ýerinde uklady.

Bu gün Togrul beg haremine ilkağşam geldi.

Altynjan habaryny aýtmaga juda howlугýan-da bolsa, begiň düşeginiň biraz ýumşamagyna – ýazylyp-ýaýramagyna garaşdy.

– Görýän welin, seniň maňa aýtmak isleýän sözüň bar, seniň aňyň başga ýerde – diýip, beg mylaýym ýylgyrdy.

Altynjan begiň sözünü makullap, çala baş atdy.

– Aýtjak habaryň möhüm bolmaly.

– Dogry. Begim, dag eteginde Parawbibi atly güýçli tebib bar eken.

– Saňa derdiň bar diýýärmí?

– Aý, ýok...

– Onda näme diýýär?

– Hökümdara bir duşaysam gowy boljak, oňa aýtjak habarym bar diýýär.

– Gabanmasaň duşaryn.

– Ýok, gabanmaryn.

– Habaryny saňa aýdanda bolanokmyşmy?

– Bilmedim...

– Bilýärsiň, ýöne, näme üçindir, aýtmaýarsyň.

– Ýüzbe-ýüz gürleşseňiz, hem özüňiz, hem meniň üçin gowy boljak.

– Ine, indi maňa düşnükli, tebibini aýtjak sözi sen hakda bolmaly. Dogrumy?

– Menem şeýle pikir edýärim.

– Men onuň bilen hökman duşuşaryn, Altynjan...

Togrul beg Parawbibi bilen duşuşmaga söz beren-de bolsa, wagty bilen duşuşmady. Altynjan parawbibili gürrüň begiň ýadyndan çykandyr öýtdi, ýöne ýadyndan çykman eken. Ol öz adamlaryna Parawbibiniň maşgala durmuşy, dogan-garyndaşy hakda anyk maglumat ýygnamaklaryny tabşyrypdyr, anyk jogaba, maglumata bir hepdeläp garaşypdyr. Maglumat alansoň beg mälik Hasana Parawbibini alyp gelmegi tabşyrdy.

Parawbibi uzyn boýly, inçe billi, saçlary döşünde seçelenip duran, owadan ulugyzdy. Onuň mähirden püre-pür ala gözleri

adaty gözler dälidi. Ol gözlerde nähilidir bir üýtgeşik jady bardy, gudrat bardy.

Togrul beg gaşynda duran ulugyzy birpaýyz synlady-da, oňa nähili mesele ýüze çyksa, Hasan emiriň ýanyna gelmegi maslahat berdi, emiriň ýardam etjekdigini ýañzytdy. Soňundan beg:

– Maňa aýtjak sözüň barmy? – diýip sorady.

– Rugsat berseňiz, men size käbir zatlary aýtmakçy.

– Üýtgeşik habaryň bardygyny aňýaryn.

– Merhemetli hökümdar, biz siziň şu ýere gelmegiňize ýedi ýyl bäri garaşyp ýörüs.

– Ýedi ýyl bäri? – diýip, Ybraýym geňirgendi.

– Hawa, ýedi ýyl bäri. Onsoňam garaşýan ýeke men däl.

– Başga kim garaşýar? – diýip, Ybraýym ýene gyzyklandy.

– Size Mänede şyh Abu Seýit Abylhaýyr 2 garaşýar. Siz ondan pata alsaňyz, işleriňiz has rowaçlanar.

Gije düýşünde erenler Togrul bege Abu Seýit Abylhaýyr hem Parawbibi bilen duşuşymalydygy hakda aýdypdylar. Parawbibiniň sözünden soň Togrul beg gören düýşüniň ýönekeý düýş dældigine düşündi.

Ol Parawbibä minnetdarlyk bildirdi. Şunuň bilen aýdyl-maly habar gutarandyr öýtdi. Gutarman eken. Aýdyljak esasy habar öňde eken, asyl! Parawbibi begi ýene haýran galdyrdy:

– Hökümdar, men size möhüm bir habar aýtmak isleýärim. Ol habary men Altynjan melikä aýtdym, ýöne, çakym çak bolsa, melike ol habary size aýtmandyr.

– O näme üçin aýtmandyr öýdýärsiňiz? Aýtdy. Meniň sag-lygym baradaky aladalaryňyz üçin sizi Taňry ýalkasyn!

Parawbibi syrly ýylgyrdy:

– Altynjan mundan bir hepde öňki aýdan buşlugymy size ýetirmändir.

– O nähili buşluk? – diýip, Togrul beg bir Altynjanyň, birem Parawbibiniň ýüzüne bakdy.

– Men, eý, hökümdar, gelniňiz Altynjan bilen tanyşdym. Onuň dört hepdelik hamyladardygyny size ýetirmek isledim...

Parawbibiniň bu habary Togrul begiň hem, ähli wezir-wekilleriň hem garaşmadyk habary boldy.

Wezir-wekiller ýerli-ýerden Togrul begi gutladylar.

Peýkertuwak Altynjany taýly gezek gujaklady.

Togrul beg hoşal bolup, Parawbibä ýüzlendi:

– Sen meni hoş habaryň bilen begendirdiň. Hany, aýt, bu hoş habaryň üçin menden nähili engam isleyärsiň?

– Eý, hökümdar, meniň engam hantamaçylygym ýok, tebip hökmünde dünýä injek şazada babatda sizden bir zady towakga etmegi parz bilýärim.

– Aýt parzyňy!

– Eý, hökümdar, siziň dowamatyňyz dünýä injek şazada bilen baglanyşykly. Onuň sagja dünýä inmegi üçin şu günden başlap alada etmeli.

– Sen anyk hem düşnükli aýt. Men näme etmeli?

– Gelniňize küýsän zadyny iýdirmeli, küýsän ýerine alyp gitmeli. Göwnüne degmeli däl. Agyr yük götertmeli däl.

– Soňkyň kyn bolaýmasa – diýip, Togrul beg hezil edip güldi. Ýanynda duranlar onuň gülküsine goşulyşdylar.

– Mirasdar size gerek.

– Sen bu zatlary näme üçin çintgeýärsiň? Täleýimizde bir ýaramazlyk ýokdur-da hernä?

– Ähli zat size bagly! Her hili näsazlyk bolaýanda-da, siziň ony sazlamagyň alajyny tapjakdygyňyza men yşanýaryn.

– Maňa bagly bolsa, onuň bir alajy tapylar. – Togrul beg gapdalynda duran Altynjana ýüzlendi: – Altyn gyz, sen meni mydama haýran galdyrýarsyň. Hoş habary nädip bir hepdeläp menden ýaşyryn saklap bildiň? Näme üçin aýtmadyň?

– Men ony çala ýañzytdym ahyryn! – Altynjan utanyp gyzardy.

– Wah, sen-ä oňardyň! Seniň munyň Sowmagynyň: «Men size «Zamahşar gijesinde» silterlenme boljagyny ýañzytdym» diýşine meňzeýär. Beýle habary ýañzytmaly däl! Sesiň yetdiginden zowladyp, gygyryp aýtmaly! – Togrul beg töweregine garanjaklady. Hazynadaryny tapyp, oňa tabşyryk berdi. Hazynadar goja aýal maşgalanyň ýanyna barmagy, agzyna dinar salmagy biraz gelşiksiz görüp ýaýdandy. Onuň ýaýdanýandygyny gören Togrul beg: «Haltajygy Altynjana ber, goý, ol seniň etmeli işiňi etsin» diýen terzde öndedi.

Altynjan içi dinarly düwünçegi alyp Parawbibiniň ýanyna bardy:

– Agzyňy aç, mähriban Parawbibi! Hoş habary aýdan altyn

zybanyňy altyndan dolduraly!

Parawbibi patyşalaryň sylaglamak islän adamlarynyň agyzlaryna sygan gyzyly berýändigini eşidipdi, ýöne adamlaryň şeýle sylaglanylşlaryny öň görmändi.

Parawbibi Togrul bege bakyp, minnetdarlyk bilen baş egdi.

Altynjan geň galdy: bäs sany dinar bilen Parawbibiniň agzy doldy. Zamahşarda Haldanyň agzy ýigrimi bäs dinar bilenem dolmandy ahyryn!..

3.

Seljuklylaryň Dehistany eýelemegi Gürgen welaýatynyň häkimi Bakalanjaryň dünýäsini çepbe çöwürpdi.

Dehistan onuň tabynlygyndady, bu gün bolsa, ol ýerde seljuklylar häkimlik edýärdi.

Bakalanjar Ziýar şalygynyň şasyny öldürip, tagtyny eýeläp, soltan Masudyň uguny ýekeläp, oňa gyzyny gelinlik berip, ýaňy rahat durmuşa başlapdy. Ol seljuklylar bilen hem arany sazlamak isleýärdi, ýöne anyk çykalga tapyp bilmän örtenýärdi. Soňky günler saglyk ýagdaýynyň hem egbarlandygy üçin Parawbibini hatyn edinmegi, şeýdip, bir okda iki towşan urmagy ýüregine düwüpdi: «Ony hatyn edinsem, saglygymy dikelderin, seljuklylar hem elimden häkimligimi aljak bolup durmazlar». Ol şu pikir bilen Togrul beg Parawdan gidensoň, ata atlandy.

Şa maksadyna ýetmek üçin ähli pyssy-pyjurlyklara taýýar adam, tagta-da özüni ösdürip-ýetişdiren, howandarlyk edip, özüne wezir bellän iň ýakyn adamyny öldürip geçipdi. Öňünde maksat goýduňmy, şol maksadyňa her edip-hesip edip ýetmeli diýen pikire gulluk edýän Bakalanjar Parawbibi babatda inçe syýasat ýöretmegi makul bildi: Paraw şäherine hossar çykdy: uly sadaka berdi. Sadakada ýoksullara dinar paýlady, Parawbibä eçilmek eçildi. Üç ýüz altмыш geýmlik mata, gymmatbaha şaý-sep engam berdi. Täze metjidiň gurluşygyna başlady. Birki aýdan soň Bakalanjar ýene Parawa geldi. Parawbibä öýlenmekçidigini aýtdy. Tebip bu pikire çürt-kesik garşy çykdy. Şeýle bolansoň, Bakalanjar güýje daýanmaly boldy.

Parawbibi gaçdy.

Bakalanjaryň gulamlary onuň zyzndan kowdy.

– Ölerin, ýöne saňa hatyn bolmaryn.

Bu söz Parawbibiniň iň soňky sözi boldy.

Ol daga bakan gaçdy. Zyzndan kowan elliden gowrak gulam ony ele salmak üçin öňe okduryldy.

Parawbibi daga dyrmaşyp barşyna çykalga gözledi. Ol Allatagala mynajat etdi:

– Eý, Biribar, meni özüne ýagşylyk eden adamy öldüren ganho-ruň gujagyna girmeli etme!

Beýik Biribar Parawbibiniň mynajatyny eşitdi: dag elhenç güw-ledi, soňam göwsüni açdy. Parawbibi dagyň göwsüne girip gitdi.

Kowup gelýän gulamlar dagyň elhenç güwlemesine, birden iki bölünmegine, Parawbibiniň gürüm-jürüm bolmagyna akyl ýetirip bilmediler.

Şol ahwalatdan soň Parawbibiniň özi däl-de, ady ýaşamaga başlady.

Bu-da bir ýaşaýyş!..

4.

..Şamälik seljuk begleriniň serhoş bolaryna, gije ukynyň süýjäreline garaşypdy.

Ähli zat onuň isleýşi ýaly bolupdy.

«Erkek kişileri uçdantutma öldürmeli, aýallary öldürmeli däl» diýip, ol ýörite buýruk beripdi. Onuň bu buýrugy Altynjany ele diri salmak üçindi, ýöne jesetleriň içinden Togrul begiň jesediniň tapyl-mazlygy, ýesir alnan aýallaryň arasynda Altynjanyň ýoklugy onuň barja umydyny puja çykarypdy.

Sekiz müň adamyň öldürilmegi emiri birjik-de begendirmedi. Gaýtam, gynandyrdy. Rast, Togrul beg gaçan bolsa, onda onuň birmahal güýç toplaý gelip, ar-hun almagy mümkin. Ine, bu pikir oňa otly köýnek geýdirýärdi, ol sekiz müň maslygy Togrul begiň kellesine çalyşmaga taýýardy. Muhammet Togrul begiň kellesini getirip beren gerçege ol özüniň ýigrimi müň esgeriniň kellesini kesip bermäge-de taýýardy. Ol pursatdan peýdalanyp, Altynjany zor bilen hatyn edinmändigine ökünýärdi.

Şamälik daňdan Zamahşara baryp, Abdylmälik hany, hatyny Hajary, gapydany Mansury, atabeg Omary, ähli hyzmatkärlerini uçdantutma öldürdi, hanyň ogly Habyly bolsa, görene göz edip dardan asdy.

Şamälik şol «Zamahşar gijesini» özüniň bagtynyň ymykly ýatan gijesi hasaplapdy.

Togrul beg bu gabahat habary Altynjandan ýaşyryn saklady, ýöne uzak saklap bilmedi.

Sebäbi Zamahşardan çiltenler gaçyp geldi.

Olaryň gelmegi Zamahşardaky gabahatlyklardan habar berýärdi.

Altynjan kyrk günläp matam tutdy. Ol kyrk birinji gün at çapyşygyny ygılan etdi. Özem bu ýaryşa gatnaşmaga isleg bildirdi. Ol ýaryşda ýeňjegine ynanýardy, çünki onuň bedewi saýdy, ýyndamdy.

Altynjan hiç wagt ruhdan, umytdan düşmändi, düşmegi halamaýardy hem. Ol umydyň bar ýerinde bagtyň bardygyna ynanýardy. Umyt onuň bagt guşudy.

Umyt adama Wagty ýeňip geçmäge kömek berýär. Wagty bolsa diňe onuň bilen aýakdaş gidip, ondan galman, onuň bilen gapdallaşyp gidip ýeňip bolýar, şu hili herekete-de ýaşayyş diýilýär. Togtamak, ýagny Wagtdan galmak ölümi aňladýar. Külli älem ýaşayyş ýaryşdyr. Her bir närese wagt bilen ýaryşýar. Ýaryşdan çykarmak üçin wagt – Pelek elde baryny edýär. Wagtdan galmak üçin ýaryşdaky «gaç-ha-gaç», «kow-ha-kow» diriligiň aýdyň ýüze çykmasydyr. Adam kowýar, wagt zyndan ýetdirmezlik, ýaşayyş bedewiniň üstünden adamy ýoklugyň girdabyna taşlap goýbermek üçin işleýär. Bu ýaryşda togtamak diňe bir zady – ölümi aňladýar. Ynsan üçin ölüm – wagt bile Giňişligiň biri-birinden aýrylyşmagydyr. Wagtdan galmak diňe Giňişligiň erkine berende, diri ynsan jansyz jesede öwrülýär. Ynsan üçin wagt akmasyny goýýar.

Jan Wagtdadyr, wagt bilendir. Wagtdan galmak jandan mahrum bolmakdyr. Adamyň dünýädäki diriligi wagt mynasybetlidir. Wagtdan galmak bolsa ýylgaý adamy öz egninden zyňyp aýyrjak bolýar! Bu hakykat wagty öz üstüne münen çapyksuwary ýere pylçajak bolup urunýan sarç bedewe meňzedýär.

Wagt sarçdyr, ony hiç mahal eldeki edip bolmaýar. Ol giriňe

sygardanam has uly nägehandyr. Onuň bilen darkaş gurup geçmek adam pahyryň maňlaýyna ýazylandyr.

Bu darkaşda adamyň iň uly ýaragy – serişdesi bolsa umytdyr. Dünýäde hiç zat ýok, diňe umyt bar. Ahyretde hiç zat ýok, diňe iman bar. Umyt Wagtdan ýeňlenini, ýeňiljekdigini boýun almazlyk, ölümi ykrar etmezlik nyşanydyr. Umyt – geljege rugsatnamadyr. Şonuň üçinem dirilik hyjuwynyň iň güýçli möwsümünde – ýaşlykda umyt kesgitli, aýdyň hem jedelsiz bolýar.

Adamyň umydyňy elinden al – ol şobada üpperut garra döner, janly jesede öwrüler. Ýaşayyş, dirilik üçin bary-ýogy diňe ýekeje zat gerek bolsady, ol ýekeje zat diňe umyt bolup bilerdi.

Umyt ýaşayyş hyjuwynyň dyňzamasy, dirilik keýpiniň çaglygydyr. Ol daşyndan seredeniňde, pessaýdyr, goh-galmagalsyzdyr, içden bakanyňda bolsa dyzmaçdyr.

Allatagalanyň öňünde edilýän iň soňky günä – umytsyzlyga düşmek, sebäbi ol adamzadyň iň ýowuz duşmany bolan Pelekden ýeňlenişi boýun almakdyr.

Bagt diňe geljek zamanda bolanda, hakyky bagtdyr. Bagt – bagta umyt edip ýaşamakdyr. Bagt duýgusy, bagt düşünjesi häzirki zamana geçenden, ölümiň demini alyp ugraýar, onsoň şeýle bagtdan berçikmek duýgusy peýda bolýar. Şeýdip, onuň mazasy gaçýar hemem, ol dolulygyna sarp bolýar.

Umyt – üçe – geçmişe, heminzamana hemem geljege bölünýän bölekleýin Wagtyň girdabyndan çykyp, bölünmeýän, bitewi, çyn Wagta barmagyň ýoludyr. Şonuň üçinem umydyň zamany geljek zaman. Wagtyň beýleki iki zamanyna geçirip bolýan zatlar bagt däldir, olar daşky görnüşi boýunça meňzeşdirler.

Umyt aty diňe bir şert berjaý bolanda – ynsany bakylyga gowşurandan soň, ölýär.

Seljuklylar umyt bedewine atlanyp, bagtly günlere ýetmäge okduryldylar.

Beýik Perwerdigär gowusyny etsin! Taryhy proza